

11.

NÉPRAJZI MÚZEUM

Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára

ETHNOLOGIAI ADATTÁR

Budapest, X. Könyves Kálmán-körút 40.

10 példány
jelölés
az eredetivel
eszt.
vissza

12. sz. alapkérdőív.

Népi világítás módjai és eszközei.

A népi világítás módjai és eszközei vidékenként eltérnek egymástól. E jelenségeknek néprajzi, művelődéstörténeti oka van és így azok fejlődése, az egész magyarságot átfogó ismerete rendkívül hasznos és tanulságos. Éppen ezért adatgyűjtés közben kérdezősködéseinknél ügyeljünk arra, hogy elsősorban mindig a *régmultat* keressük és nyomozzuk, csak azután térjünk át a *közelmult* vagy a *jelen állapotainak* a lejegyzésére. A fejlődés-sorrend szemmel tartását a történeti szempont követeli.

1. Szokásos-e valahol a tűznélküli világítás? Emlékeznek-e ilyenre? Pl. a korhadó fa világít a sötétben és ezzel jelölnek meg valamit. Tud-e a nép világító gombafajtákról, mit tart róluk? — Mi az útmutatás módja sötétben — milyen a járás-kelés a sötétben?

2. Legősibb világító készség: a *tűzhely lobogó lángja*. — Hol van ennek a helye? Hova rakják a tüzet, hogy az jól világítson? (Kunyhó, vagy ol közepére, istálló sarkába, házközépre, kemenceszáj elé, küszöb mellé, stb.?)

3. Hogyan világítanak akkor, ha mozgó fényforrásra van szükség? Pl. a sötét udvaron keresnek valamit, vagy pl. hogyan világítanak a fuvaros emberek?

3. Hol használják fel a fényt valamilyen külső éjjeli munka végzéséhez és hogyan? — Pl. az éjjeli halászatnál a szigonyos halász szalmát vagy fenyőhéjat éget a víz fölött, hogy a halakat előcsalja rejtekükből, — vagy madarászás közben éjjel fénnel riogatják a madarakat, hogy azok fészket kikutassák, stb.

5. Szokásos-e a tűzhelyről leemelt zsarátnokkal vagy rőzsecsomóval, szalmacsomóval ideiglenesen világítani? Hol és milyen alkalmakkal világítanak így? Mivel világítanak be a kenyérsütő kemencébe kenyérsülés közben?

6. Ha a tűzhelytől távolabb van szükség a fényre, hogyan viszik közelebb a kívánt „világ”-ot? Kézben tartják az égő fahasábot vagy faszilánkot? Mi a pontos neve az ilyen készségnek, vagy az így teremtetett világosságnak?

7. Ismerik-e a „foklát” és a *foklával* való világítást? (Fokla = hasított faszilánk.) Mi volt ennek a pontos neve? Milyen fából hasogatták és hogyan készítették elő erre a célra?

8. Hogyan világítottak a *foklával*? Kézben tartották, valahová bedugták, vagy pedig valami készséget használtak erre a célra? Szokás volt-e a foklaszálak falpedésbe, korpával, homokkal telt

edénybe való rögzítése? Leszorították-e valamilyen kődarabbal az asztalon, stb.? — Általában milyen szokások fűződtek a foklához, készítéséhez, a vele való világításhoz?

9. Ismerik-e vagy ismerték-e régebben az I. táblán látható *foklartartó*-késztségeket? (1, 2, 12—15. ábra.) — Mi volt ennek a neve? Hogyan nevezték az egyes részeit? Mikor és mire használták? Milyen formájúak voltak? Mérettel készített leírásuk nagyon ajánlatos! — Milyen fából készültek?

10. Miből készült a *foklát-tartó* része? (Fából, vasból?) Ha van rajta fokla-vas, akkor milyen formájú és felerősítésű? (Különböző formákra vonatkozóan lásd az I. tábla 3—11. sz. ábrákat, továbbá a többi foklartartókon látható foklavasakat.)

11. Kik csinálták a foklartartókat, kiki magának faragta, vagy valamelyik ügyesebb faragó mester készítette a többieknek is? Csináltak-e ilyeneket idegenek számára is? Ha igen, akkor azok mit fizettek érte és hova vitték ezeket?

12. Milyen helyen használták szívesen a foklartartókat? Használják-e még manapság valahol? Ki használja? Ki használta legutoljára a faluban? Valamikor általános volt a használata, vagy csak egy-néhányan használták? Ismerték a szomszédos falvakban is, vagy nem? Ha nem, — miért nem? Mi volt ott helyette?

13. Ismerték-e régebben, vagy ismerik még ma is a *falba-vájt világító fülkét*? (Világító fülke = falba vájt vakablak, melybe tüzet raktak és úgy világítottak.) Hol volt ezeknek a helye? Kemence fölött, az ajtó mellett? Mi volt ezeknek a pontos neve és mit égettek benne? Vannak-e még ilyenek valahol, pl. régi házakban, présházakban, borospincékben, stb.? Milyen méretűek ezek? Használják-e még néha őket? Mikor vették utoljára igénybe? Mikor mentek ki a használatból? Mi szorította ki őket? — Ha most világításra már nem használják, akkor mire használják? Élelmiszert, fűszert, szerszámot, edényeket tartanak benne? Megmaradt-e régi neve ebben az új szerepében, vagy új nevet kap?

14. Szoktak-e fakéregből (nyírfa-, *gyertyán*-, cseresznye-héjából) sodrott világító késztséget (akármint játékszert is a gyermekek) készíteni? Mi ennek a neve, készítési módja? Mire használják és mikor, hogyan csinálják?

15. Ismerik-e a szurokkal való világítást? Hogyan történik ez? Szokásos-e fakérget, fapálcikát, rongyot, kenderkócot szurokkal, faggyúval, zsírnemű folyadékkal átítatni és azt világítószerül felhasználni? Mi a neve az ilyen világítási módnak és késztségnek? (Hőmezővászárhelyen: *szusztora* = zsíros rongydarab, amit kemencébe-világításkor használnak.)

16. Szokásos-e a gyertyával való világítás? Hol és mikor szoktak gyertyával világítani? Régebben általánosabb volt? Miből készítették? Viaszból, faggyúból? Melyik volt a kelendőbb? Kik és hogyan készítették? Házilag is készítették? Milyen szerszámok voltak szükségesek az ilyen házilag előállított gyertya elkészítéséhez? — Iparilag kik foglalkoztak vele? Hol és hogyan árusították? Jártak-e vele vásárokra? Voltak-e akik összevásárolták vidékenként a viaszt vagy faggyút gyertyakészítés végett? Kik foglalkoztak szívesen ilyesmivel?

17. Hogyan égették a világitásul szolgáló gyertyákat? Milyen kedvetleges gyertyatartó készségeket ismert régen a nép? Szokták-e hasított burgonyába, vagy sárból dagasztott cipóba rögzíteni az égő gyertyát?

18. Milyenek a legrégebben használt gyertyatartó formák? Milyen megerősítésűek? Rugósak, száron mozgathatók? (Az egyes típusokat lásd az I. tábla 16—22. ábráin, továbbá a II. tábla 1—5. ábra alatt.)

19. Miből készütek ezek a régi gyertyatartók? Kik csinálták? Házilag, vagy kismester kezéből kerültek ki? Pl. kovács, lakatos, fazekas, drótos, esztergályos, stb.? — Ki árusítja ezeket a faluban a nép között? Szoktak ilyesmivel házalni is? Kik háznak vele? Mit kérnek és mit kapnak érte?

20. Egyes gyertyatartó formák ma már véglegesen kivesztek, némelyek pedig kizárólag csak egy meghatározott helyen és szerepben használatosak. A II. tábla 1, 2. ábra alatt látható forma kizárólag bozospincékben használatos, az 5. sz. pedig egykor általános lehetett, ma azonban már csak lakodalmak alkalmával veszik elő és ezzel világitanak a násznépnek. — Ha tudomásunk van ilyen formájú és jellegű fejlődésről és funkcióváltozásról, jegyezzük ezt is fel. A gyertyavilágitás ma már egyre ritkább, egyes helyeken tisztán *kultikus* célokból maradt fenn, így pl. templomban a szentek szobrait teszik. Mind-szentek ünnepén a sírokon égetik.

21. Milyen babonás néphiedelmek ismeretesek a gyertyavilággal kapcsolatban? Mit jelent a láng *lobogása*, *duruzsolása*, *pattogása*, *erős füstölgése*, *kialvása*, stb.? Szokásos-e a gyertya szentelése? Mire jó ez? Milyen szerepe van a gyertyavilágnak egyes alkalmakkor, pl. vajudásnál, esküvőn, lakodalomban, stb.? Mi a jelentősége a lakodalomban eljárt gyertyás-táncnak? Milyen másféle kultikus és babonás eljárások fűződnek még a gyertyavilágításhoz?

22. Hogyan világitanak faggyúval és olajjal?

23. Mik a faggyú- és olajvilágítás legkedvetlegesebb formái? Elnevezésük? Mit tudnak a faggyúsajtólókról? Szokásos-e a faggyúnak vagy szalonnának, disznóháznak égetése világitás céljából? Szokták-e zsírozott rongybelet is ilyen célra felhasználni?

24. Használják-e valamelyik olajos növény magját világitószerként. Pl. a ricinusmagot? Hogyan történik ennek a felhasználása? Mi az elnevezése?

25. Milyen a faggyúval és olajjal égő világitó szerszámaink formája? Az egyes formák tekintetében lásd a II. tábla 7—12. sz. ábráit. Ezek közül a 7. sz. öntött vasból van, a 8. és 9. bádogból, 10. és 11. cserépből, a 12. és 13. üvegből. E tárgyak közül különös figyelmet a cserépből készültek érdemlik meg. Melyek a leggyakoribbak és milyen anyagból készülnek? Vas, bádog, agyag, üveg, pléh, stb.? Ki készíti azokat? Kovács, drótos, bádogos, fazekas, stb.? Hol és kik árusítják? Szokták-e ilyesmivel házalni, vásárokra járni?

26. Hol világitanak olajméccsel és hol van ennek a megszokott rendes helye? Általában leírandó, hogy *hol*, *mikor*, *mit kell* és *mit szabad égetni*. A világitásnak is megvannak a maga előírt formái. Külön formája van pl. Somogyban annak, hogyha háztűznézőben járó legény tartózkodik a házban, vagy pl. Pestmegyében a lakodalmakban „pókos-mécsek” szoktak égni a vacsora alatt.

27. A jobb fényszórás végett szokásos-e a mécs alá állványt helyezni, vagy a falra akasztják evégből? Hol van a mécsnek nappal a helye? Mi a részenkénti elnevezése? Miből készítik a mécs belét? Mi felel meg legjobban erre a célra?

28. Hogyan védik a gyertya vagy mécs lángját a szél és az időjárás viszontagságai ellen? Miből készül a védőburok? Mi a neve az ilyen készségnek? Mi a részenkénti elnevezése? — Hol használják a lámpásokat és minő célra? Ki készíti azokat és milyen anyagból? (Marhaböndő, szaru, üveg, papir, stb.?) A főbb típusokat a II. tábla 14—17. sz. alatti ábrák mutatják be.

29. Mióta ismeretes a petróleummal való világítás? — Ki használta legelőször a faluban? — Milyenek voltak a legelső petróleumlámpák? — Égették-e valamikor a petróleumot bádognécsekben, mint az olajat?

30. Milyen lámpafélék használatosak leginkább és mi a nevük; csigás, fali, talpas, asztali álló-lámpa, stb.? Általában kinek a gondja a lámpa rendbentartása és tisztítása? Mikor ég egész éjszaka a lámpa, vagy mécs? (Gyerekágyas asszony, halott vagy beteg esetében?) Akkor is égve tartják a világot, ha félnek? Mikor fujják el a világot? És ki fujja el? Pl. az asszony? Mit mondanak, vagy mit csinálnak az oltás előtt és mit utána? (Oltás előtt ima, oltás után vetkőzik az asszony.) Mikor kell világot gyújtani este? Mikor és milyen munkát szoktak sötétben is végezni? Pl. kukoricamorzsolás? Milyen hiedelmek ismeretesek még népünk körében a világítással kapcsolatban? Miért szokásos pl. az esti világgyújtáskor hangos „jóestét“ kívánni mind a háziaknak, mind a vendégnek, — még akkor is, ha az már régebben benn tartózkodik a házban? Milyen újabb szokások keletkeznek a modern világító szerszámokhoz és a világítás újabb módjaihoz?

Márkus Mihály.

MA 2800-1010
Műrajzi osztály

I. tábla.

1
fóla tarló

2
fóla tarló

3

4

5

6

7

8

9

10

11

fóla
vasár

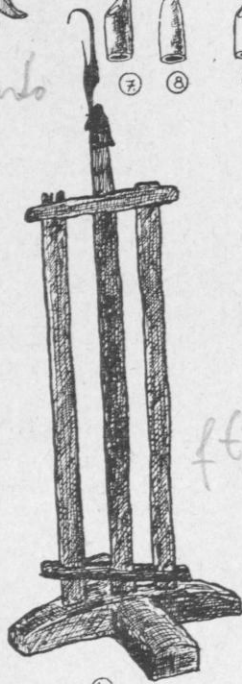
ft.

12

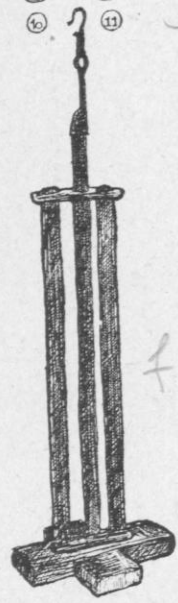
ft.

13

ft.

14

ft.

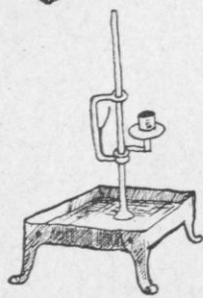
15

16

17

18

19

20

21

gyertyádartó fészere

